

KLASİK ARAP GRAMERİNDE 'İLLETİN TAKSİMİ
THE DISTRIBUTION OF THE 'ILLET IN THE CLASSIC ARAB GRAMER**Abdulhamit TURGUT**

Dr. Diyanet İşleri Başkanlığı

turgutislam4773@hotmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-6734-0577

Öz*

Arap gramerinde 'illet olgusunun ihtilafı bir konu olduğu bir gerçektir. Fakat klasik nahivciler veya çağdaş nahivciler olsun, nahiv konuları arasındaki bağlantıyı sağlayan 'ileti tamamen reddetmemişler. Yaklaşımlarına göre nahiv 'illetlerini kullanmışlardır. Elbetteki nahivciler, nahiv 'illetleri ve inceliklerini araştırma konusunda bir değıldirler. Bunlardan bazıları, kaybolan eşyasını arayan şahıs gibi nahiv 'illetlerini nerede bulmuşlarsa almışlar. Bazıları da nahiv 'illetlerini ele alıp sadece onları rivayet etmiş. Bazıları da nahiv 'illetlerini nahiv hükmünün sıhhatine delil getirmekle yetinmiştir. Fakat nahivde 'illetin varlığını kabul etme ilkesinden hiçbir zaman vazgeçmemişler. Bu anlayış çerçevesinde 'illet konusunu ele aldığımızda, 'illetin kısımları ve 'illet bulma yöntemlerinin belirlenmesinde de nahivciler tarafından birçok değerlendirme yapılmıştır. Biz de bu çalışmamızda Arap dili gramerinde 'illetin kısımları ve 'ileti bulma konusunda nahivcilerin takip ettikleri yöntemleri açıklayıp analiz etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Nahiv, 'illet, Ta'lil, Ma'lul, Mesaliku'l-'ille.**Abstract**

It is a fact that the phenomenon of 'Illet is a subject in Arabic grammar. But whether classical nahivists or true nahivists, they completely denied what they got when their nahiv connections were obtained. According to their approach, they used the nahiv maladies. Of course, nahiv scholars are not one in researching nahiv 'illets and subtleties. They took their nahiv 'illets wherever they found, like the person who searched for his lost belongings, hidden from them. Some of them took the nahiv illets and narrated only them. Some of them were contented with seeing the nahiv illets as evidence for the validity of the verdict of nahiv. But he never gave up on the principle of accepting the existence of the 'illet in nahiv. Within the framework of this understanding, when we consider the issue of 'illet, the evaluation given by nahiv scholars has been made in determining the parts of the parish and the methods of finding a state. In our study on Arabic grammar, we explained and analyzed the methods followed by the nahivists in finding the illness in Arabic language grammar.

Key words: Nahiv, 'illet, Ta'lil, Ma'lul, Mesaliku'l-'ille

* Bu çalışma 2020 tarihinde tamamladığımız "Arap Dili Gramerinde Ta'lil" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. This study was prepared on the basis of the doctoral thesis entitled "Tallil in Arabic Language Grammar", which we completed in 2020.

Giriş

'İllet ve ta'lîl terimleri عِلَّةٌ fiili kökünden türemişlerdir. Bu kök sözlükte "birini bir şeyle meşgul etmek, artarda su içmek, ikinci defa su içmek veya içirmek" anlamlarında kullanılmıştır. 'İllet ve ta'lîl kelimelerine istilahta yüklenen anlamlar ise şöyledir: 'illet Hükmün oluşmasının hikmeti, başka bir ifadeyle, Araplar bir kelimeyi kullandıkları zaman mülahaza ettikleri durum veya hükmün gerçekleşebilme şartlarının tamamı. Ta'lîl ise, bir şeyin sebebini belirtmek ve delil ile ispat etmektir.¹

Hâlîl b. Ahmed'den (ö. 175/791) beri bütün nahiv ekolleri, 'illet ve ta'lîl prensibi üzerinde durarak her bir nahiv kuralını 'illetlendirmişlerdir. Rivâyet edildiğine göre Hâlîl'e, ortaya koyduğu nahiv 'illetlerini Araplardan mı aldığı yoksa kendisinin mi ortaya koyduğu sorulduğunda Arapların kendi seciyelerine göre konuştuklarını, onlardan nakledilmemiş olsa da, 'illetin konuştuklarında akıllarında var olduğunu kendisinin de buna göre 'illetleri belirlediğini söylemiştir.²

Hâlîl'den sonra nahivcilerin önünde 'illetler konusu açılmış ve birçok nahivci, bu konu üzerinde çalışma yapmışlardır. Ortaya konulan nahiv kitapları, genelde kuralları ortaya koyup bununla ilgili ayrıntıları açıklayarak örneklerle konuyu izah etmektedirler. Bunu yaparken de zaman zaman kuralların ortaya konuş sebeplerinden söz etmişlerdir. Bazı nahiv kitaplarında ise, 'illetler konusu esas alınıp buna göre tasnif edilmişlerdir.

Zeccâcî'nin (ö.337/949) *el-İzâh fî 'İleli'n-Nahv'i* ve İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Hasâis*'i bu tür kitapların ilk telif edilenleridir. Zeccâcî *el-İzâh*'ında nahiv 'illetlerinin çeşitlerini açıklamış ve birçok konudaki nahiv 'illetlerini sıralamıştır. Bu 'illetleri ortaya koyarken nahiv ekollerinin bu konudaki görüşlerine de yer vermiştir. Kitabının sonunda da "muhtelif meseleler" başlığıyla yine konuyla ilgili çeşitli nahiv 'illetlerini ortaya koymuştur. Zeccâcî, kendi dönemine kadar bilinen 'illetleri tür ayrımı yapmadan toplamıştır. Bunu yaparken araya kendi görüşlerini de katmıştır. 'İlletlerin tarihçesini vermiş ve gelişimini ortaya koymuştur.³

İbn Cinnî *el-Hasâis*'inde 'illetler konusuna ayrıntılı bir şekilde değinmiştir. Nahiv 'illetlerini diğer ilim dallarının 'illetleri ile kıyaslayarak fıkıhçıların 'illetlerinden çok kelamcıların 'illetlerine daha yakın olduğunu söylemiştir.⁴ Bazı 'illetlerin zorunluluk taşıdığını söyleyerek bunların, kelamcıların 'illetlerine benzediğini ifade etmiş ve örnek olarak kendisinden önce zamme bulunan elifin, vâv'a dönüşmesini göstermiştir.⁵ Ayrıca 'illetlerin tahsisi, 'illetlerin çatışması,

¹ Bk. Ahmet Tekin, *İbnu's-Şecerî'nin "el-Emâlî" Adlı Eserinin Sarf Açısından İncelenmesi*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 76.

² Ebu'l-Kâsim 'Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-İzâh fî 'İleli'n-nahv*, (Beirut: Dar'ü'n Nefais, 1399/1979), 65-66.

³ Zeccâcî, *el-İzâh*, (Mukaddime bölümü)

⁴ Ebu'l-Feth 'Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hasâis*, (Kahire: nşr. Daru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1427/2006), I, 48.

⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1: 144.

'illetin 'illeti, 'illetlerin birden fazla örnekte geçerli olması, bir konunun iki 'illetle birden 'illetlendirilmesi gibi konuları kitabında etraflıca incelemiştir.⁶

Zeccâcî ve İbn Cinnî dışında da nahiv 'illetleri konusunda eser veren nahivciler olmuştur. Bunlar genellikle kitaplarına *İlelu'n-nahv* adını vermişlerdir. İbn Keysân Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî (ö.320/932), Kutrub adıyla bilinen Ebû Alî Muhammed b. el-Mustenîr (ö.206/821), İbnu'l-Varrâk (ö381/991), Hamza b. el-Hasen el-İsfahânî (ö. 360/971'den önce) ve Ebû Osman Bekr b. Muhammed el-Mâzinî (ö.248/862) *İlelu'n- nahv* adıyla kitab yazan nahivciler arasında sayılabilir.

Süyûtî, (ö. 911/1505) *el-İktirâh fi 'İlmi Us'ûli'n-Nahv* adlı kitabında 'illetler konusuna geniş yer vererek öncekilerin bu konudaki görüşlerini nakletmiştir.⁷ 'İllet alanında yarışan nahivcilerin her biri kendi görüş açısına göre yeni bir 'illetlendirme yaparak bu alandaki maharetlerini göstermeye çalışmışlardır.

Bizzat 'illetlerle ilgili eser vermiş olan nahivciler dışında Sîbeveyhi (ö. 180/796), *el-Kitâb*'da, el-Müberred (ö. 286/900) *el Muktedab*'da, İbnü's-Serrâc (ö. 316/929) *el-Usûlfi'n-Nahv* adlı eserinde nahiv kurallarını açıklarken bunların 'illetleriyle ilgili bilgiler de vermişlerdir. Bunların dışında da klasik ve çağdaş dilciler nahiv 'illetleriyle ilgili farklı görüşler bildirmişlerdir.⁸

Dil de 'illet konusunu ele aldığımızda ise, 'illetin tasnifi ve kısımlarının belirlenmesin de birçok değerlendirmeye karşılaşıyoruz.⁹ Örneğin nahiv hükmünü esas alanlar, 'illeti mucib ve mucevvez olarak ikiye ayırır. Nahiv hükmünün genel mi veya değil mi şeklinde değerlendirenler, 'illeti muteaddî ve kâsire olarak ikiye ayırır. Bunların dışında da değerlendirmeler olmuştur.¹⁰

'İlletin kısımlara ayrılışının ne zaman başladığı konusu ihtilafıdır. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî dönemine baktığımızda, kendisi 'illetin kısımlarından doğrudan bahsetmemiştir. Fakat 'illetin teorik bir konu olarak ictihad'a meyilli olduğundan bahsetmiştir.¹¹ Sîbeveyhi dönemine baktığımızda, hocası Halil'den dil ile ilgili konularda onun birçok yönlendirmesinden istifade etmiştir. Bunu dil'in sırlarını ve nahiv hükümlerinin 'illetlerini anlama konusundaki hocasına sorduğu sorularla ortaya çıkartmıştır. Buna rağmen *el-Kitabı*'nda 'illetle ilgili müstakil bir bab oluşturmamış ayrıca 'illetin kısımlarından bahsetmemiştir. 'İlleti nahiv hükmü ile beraber zikretmiştir.¹² 'İllet kısımlarından bahseden ilk kişinin İbn Serrâc olduğu kaynaklarda yer almaktadır.¹³ Çünkü kendisi ilk olarak nahivcilerin 'illet olarak

⁶Bk. İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 166-174.

⁷Abdurrâhman Celâleddin es-Süyûtî, *el-İktirâh fî 'İlmi us'ûli'n-nahv*, (Beyrut: nşr. Dâru'l-Beyrutî, 1427/2006), 98.

⁸ Bk. Abdulhamit Turgut, *Arap Dili Gramerinde Ta'lîl* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

⁹ Hasan Humeys Sa'îd el-Muleh, *Nazariyyetu't-ta'lîl fî'n-nahvi'l-'arabî beyne'l-kudemâ ve'l-muhdesîn*, (Amman: Daru's-Şuruk, 1420/2000), 106.

¹⁰ Derviş Ahmed, *et-Ta'lîlu'l-lugavî 'inde'l-bağdâdiyyîn*, (Cezair: Camiatu Vehrân, Kulliyetu'l-Adab, 1434/2013), 93.

¹¹ Ahmed, *et-Ta'lîlu'l-lugavî*, 94.

¹² Ahmed, *et-Ta'lîlu'l-lugavî*, 94.

¹³ Ebû Bekr Muhammed b. Sehl İbnu's-Serrâc el-Bağdâdî, *el-Usûl fî'n-nahv*, (Beyrut: nşr. Muessesetu'r-Risale, 1416/1996), 1:35.

belirlediklerini iki kısma ayırmıştır.¹⁴ İbn Serrâc'ın belirlediği bu iki çeşit 'illet; ta'lîl'in eğitim ve öğretimi boyunca bu iki çeşit'in dışına çıkılmamıştır. Örneğin Süyûtî, bu hususta şöyle demektedir: “*Nahivcilerin 'illetleri iki çeşittir, bunlardan birinci 'illet, Arap kelamına götürür ve dillerinin kuralıyla uyumludur. İkinci 'illet ise, Arap kelamının hikmet ve 'illetini ortaya çıkarır*”.¹⁵

İbn Serrâc'tan sonra 'illet çeşitleri hakkında görüş beyan eden dil bilginlerinden birisi de Zeccâcî'dir. O, 'illetleri şu üç kısma ayırmıştır: Ta'lîmî, kıyâsî ve cedelî 'illetler.¹⁶ 'İlletin çeşitleri konusunda er-Rummânî'nin de (ö. 384/994) İbn Serrâc'ın metodunu izlediğini görüyoruz. Nitekim kendisi 'illetleri ikiye ayırmış: kıyâsî 'illetler (nahiv hükmünü 'illetlendirenler) ve hikemî 'illetler (nahiv hükmünün hikmetini ortaya koyanlar) olarak ikiye ayırmıştır.¹⁷

İbn Cinnî, 'illetlerin çeşitleri konusuna birçok zaviyeden bakmış, 'illetin şartları ve geçerliliği açısından 'illetleri muteaddî ve kâsir'e, etki açısından 'illetleri murekkeb ve basîl olarak değerlendirmiştir.¹⁸ İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 577/1181) 'illetin çeşitleri hakkındaki görüşüne baktığımızda, 'illetin sıhhatı için tesiri(etki) şart koştuğundan nahiv 'illetlerini aklî 'illetlerle aynı şekilde değerlendirmiştir. *Lume'u'l-edille* eserinde “*vaz' açısından nahiv 'illetleri aklî 'illetlerin yerine kullanıldığından onlarla birebir aynı hükmü taşırlar*”.¹⁹ Şeklinde görüşünü ifade etmiştir.

Süyûtî'nin 'illetin çeşitleri konusunda, iki yol izlediğini görüyoruz. Birincisi; kendi ihtihadiyla yaptığı taksimat, bu taksimatta 'illetleri murekkeb ve basîl olarak ikiye ayırmıştır. Süyûtî'nin 'illet çeşitleriyle ilgili izlediği ikinci yol ise, ed-Dîneverî'nin (ö. 490/1097) *Simâru's-sinâ'a fî 'ilmi'l-'arabiyye* adlı kitabında bahsettiği iki çeşit 'illeti nakletmiş. O, 'illetlerden birincisi Arap kelamında geçerliliği olan ve dil'in kurallarına uyumlu olan 'illet. İkincisi ise, Arap kelamındaki hikmeti ortaya çıkaran 'illeltir. Birinci 'illet'i Araplar çok kullanır ve yelpazesi geniştir. Dilbilginleri bunlardan meşhur olanların sayısını yirmi dört olarak belirlemişlerdir.²⁰ Çalışmamızın bir diğer konusu olan mesaliku'l-'ille ('illet bulma yöntemleri) konusunda da nahivciler birçok değerlendirme yaptıkları görülür. Nahivcilerin Mesaliku'l-'ille'yi belirlemelerindeki amaç, 'illetin açığa çıkartılması ve sağlam kalabilmesini sağlamaktır.

Çalışmamızla ilgili Mehmet Cevat Ergin, “*Arap Dilinde Nahiv İletleri Üzerine*”, Ali Bulut “*İbn Madâ'nın Arap Dilindeki Âmil Nazariyesine Yönelik Eleştirileri*”, Rifat Resul Sevinç, “*Arapçada İletinin Yeri, Kabulü ve Reddi Konusunda Gramer Âlimlerinin İlette Yaklaşımı*” adlı makaleleri ve Mensur Teyfurov'un “*İbnu'l-Varrâk ve Nahvin İletlerine Bakışı*” adlarında yüksek lisans tezleri ve makaleler yazılmıştır. Bu çalışmaların başlıklarından da anlaşıldığı üzere İletkonusunu genel

14 Ahmed, *et-Ta'lîl-u'l-lugavî*, 95.

15 Süyûtî, *el-İktirâh*, 256.

16 Zeccâcî, *el-İzâh*, 78.

17 Muleh, *Nazariyyetu't-ta'lîl*, 61-62.

18 İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 145-146.

19 Ebü'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed, *el-Enbârî*, *Luma'u'l-edille* (Suriye:Dâru'l-Fikir, 1376/1957) 121-122.

20 Süyûtî, *el-İktirâh*, 71.

olarak ele almışlardır. Biz ise illetin kısımları ve illet bulma yöntemlerini irdelemeye çalıştık. İlletin kısımları ve illet bulma yöntemleri ile ilgili bu değişik değerlendirmelerin yapılmasının nedeni, nahivcileri farklı ictihad'a sevk eden etkenlerin bulunmasıdır. Örneğin dilbilimcinin akli yeteneği, yaşadığı kültür, mezhep ve dilbilimsel tecrübeleri bu etkenlere örnek olarak verilebilir.

1. Genel Kabule Göre 'İlletler

İlletin taksimi konusunda yaptığımız araştırma ve bunun neticesinde nahivcilerin genel değerlendirmesine göre 'illetler üç kısma ayrılmaktadır: Birinci 'illetler, ikinci 'illetler ve üçüncü 'illetler şeklindedir.

1. 1. Birinci 'İlletler

Zeccācī bu 'illete talimī 'illet demiş. Ona göre Talimī 'illetler Arapçayı öğrenmeye yarayan 'illetlerdir. "Arapçanın tamamını birebir Araplardan duymamışız bazısını duymuşuz benzerlerini de ona hamlediyoruz. Buna örnek; "فَمَّ زَيْدٌ فَهُوَ قَائِمٌ وَرَكِبَ زَيْدٌ فَهُوَ رَاكِبٌ" örneklerini Araplardan duyduk bu şekilde ism-i fail'i öğrendik ve bizde "ذَهَبَ فَهُوَ ذَاهِبٌ وَأَكَلَ فَهُوَ آكِلٌ" buna benzer örnekleri çoğalttık".²¹ "Tālīmī 'illetlere bir örnek daha verirsek; "إِن زَيْدًا قَائِمًا" bu cümlede bulunan زيد kelimesini neyle mansūb yaptınız? Sorusunun cevabında 'inle mansūb olmuştur deriz. Çünkü 'in ismini nasb, haberini ref' ettiğini Araplardan öğrendik. Aynı şekilde "فَمَّ زَيْدٌ" örneğinde زيد kelimesini niçin merfū' yaptınız? Sorusuna cevaben deriz ki fail olduğundan dolayıdır".²² Bu ve buna benzer örnekler Zeccācī'ye göre tālīmī, diğer nahivcilere göre birinci 'illetlerdir.

1. 2. İkinci 'İlletler

Nahivciler, nahiv hükmüne 'illet bulma arayışların da vucūb ifade eden birinci 'illetin dışına çıktıklarında ikinci 'illetler alanına girmiş olurlar. Örneğin niçin fail merfū' mef'ülū bih niçin mansūbtur? Nahivciler bu sorunun cevabında şöyle derler; fail ile mef'ülū bih mana yönünden birbirine karışmaması ve aralarında bir fark'ın oluşması için farklı şekilde harelenmişlerdir derler. Örneğin: "ضرب سعيد" ve "ضرب سميرا سعيد" cümlesinde fail ile mef'ülū'nun hangileri olduğu hareke ile ortaya çıkmış oluyor.²³

Zeccācī, nahivcilerin ikinci 'illet olarak belirlediği bu 'illete kıyāsī 'illet demiş ve onu şöyle açıklamıştır. "Lafzī veya mane'vī bir benzerlikten dolayı bazı cümleleri diğerlerine kıyas ederek yapılan bu ameliyyeyi gerekçelendiren 'illetlerdir. Örneğin 'işminin nasb olmasının sebebini açıklarken şöyle deriz; 'in muteaddi fiile benzediği için fiile kıyas edilmiş ve onun amelini almıştır. Arapların dil'ini takip etmek,

21 Zeccācī, *el-İzāh*, 64.

22 Zeccācī, *el-İzāh*, 64.

23 Ebu'l-Bekā' 'Abdullāh b. el-Huseyn, b. Abdillāh el-Ukberī el-Ezecī el-Bağdādī, *el-Lubāb fī 'ilel' binā' ve'l-i'rāb*, (Beyrut: 1415/1995), 1:152-153; Cādu's-Seyd Def'ullāh Abdullatīf Hāmid, *el-'İlletu'n-nahviyye*, (Mısır: Mecelletu Cāmieti Kurdefān el-Ādāb ve'd-Dirāsātī'l-İnsaniyye, 1435/2014), 9-10.

kelamlarına kıyas yapmak ve dilin devamlılığını-gelişmesini sağlamak ancak bu kıyāsî 'illetlerle mümkün olur".²⁴ demiştir.

1. 3. Üçüncü 'İlletler

Nahivciler ikinci 'illetlerle de yetinmemişlerdir. Ta'lil yapma arzusuyla birçok 'illet getirebilmişlerdir. Örneğin mana açısından bir fark'ın oluşması için fail Merfū' mef'ul mansüb olmuştur demişler, peki niçin bunun tersi yani fail mansüb mef'ul merfū' olmamıştır? Nahivciler bu üçüncü 'illet olarak değerlendirdikleri 'illetide bu şekilde bulmuşlardır. Fetha hareketi hafif, damme ise ağırdır. Arapçada mef'ul çok kullanıldığından hareketlerden hafif olan fetha kendisine verilmiştir. Fail ise Arapçada az kullanılır ona da hareketlerden ağır olan damme verilmiştir.²⁵

Zeccāci bu üçüncü 'illete cedelî 'illet demiştir. Ona göre Cedelî 'illet, kıyāsî 'illetten mertebe olarak sonra gelen bütün 'illetlere cedelî 'illetler denilir. Üve amelde benzediği fiil arasındaki وجه الشبهه (benzerlik yönünü)'i araştıran 'illetlere cedelî 'illetler diyebiliriz. Örneğin ڤhangî fiile benzetilmiş? Niçin mef'ulü öne çekilmiş? ve diğer birçok cedelî sorulara kadar bu böyle gider.²⁶

Genel olarak baktığımız da nahivcilerin bu illetlerle ilgili görüşleri şöyledir; dile faydası olan 'illetler; Tālīmī ve Kıyāsî 'illetlerdir. Tālīmī 'illetler nahvin bir konusunun benzerini açıklayan 'illetlerdir. Örneğin Araplardan duyulmasa da her fāilin merfū' olması gerçeği gibi. Kıyāsî 'illetler ise nahvin iki veya daha fazla konusu arasındaki benzerliği açıklayan 'illetlerdir. Örneğin ڤ'nin ismi ve mef'ulü bih arasındaki nasb konusundaki benzerliği açıklamak gibi. Cedelî 'illetler ise isminde de anlaşıldığı gibi sonu gelmeyen sorularla, Arapçayı öğrenmek isteyen kişinin zihnini yoran ve öğrenmeye faydası olmayan 'illetler olarak değerlendirmişler.

2. Etki Açısından 'İlletler

Etki açısından 'illetler dört kısma ayrılır; Mūcibe, Mūcevize, Muhmele ve İ'tibatiye 'illetler.

2. 1. Mūcib 'İlletler

Araplardan sema' yoluyla sabit olan bir tek nahiv hükmü veya terkihi durumunu açıklayan 'illetlerdir. Bu çeşit 'illet nahiv kuralının dışına çıkma veya red etme imkânı vermiyor. Çünkü bu 'illet gereklilik ifade eden kaidelerin ortaya çıkardığı etkiden kaynaklanır. İ'rāb, binā, tehir, takdim ve hazf gibi. Bu 'illetler var olana tabidirler, var olan onlara tabi değildir. Nahivciler mūcib 'illetlere örnek olarak ڤkelimesini verirler. Zira ڤ'nun i'rāb'ını gerektiren üç neden bulunur: Birincisi الشبهه (benzerlik), ikincisi ڤkelimesinin zıddı olması ve üçüncüsü بعضkelimesinin benzeri olmasıdır. İşte bu üç 'illet ڤkelimesinin murab olmasını gerektirir çünkü bu şekilde Araplardan duyulmuş ve hiç kimsenin muhalefet etme yetkisi yoktur.²⁷

24 Zeccāci, *el-İzāh*, 64-65.

25 el-'Ukberī, *et-Tebyīn*, 1:152-153; Cādu's-Seyd, *el-'İlletu'n-nahviyye*, 10.

26 Zeccāci, *el-İzāh*, 65.

27 Muleh, *Nazariyyetu't-ta'lil*, 107-108.

İbn Cinnî, Araplardan sema' yoluyla gelen nahiv hükmünü vacip kılan 'illetlere mûcib demiştir. Fâilin merfû' olması, mefu'lün mansup olması ve muzafu ileyh'in mecrûr olması gibi. Çünkü bu 'illetler fâilin ref'ini mefu'lun nasbini ve muzafu ileyh'in cerrini gerektiren 'illetlerdir.²⁸ Zeccâcî bu 'illetlere Arapçayı öğrenmeye yarayan talimî 'illetler demiş²⁹ mûcib 'illetler kavramını kullanmamıştır.

2. 2. Mücevviz 'İlletler

Kelime veya terkipte Arapça kuralın caiz gördüğü konuyu açıklayan 'illetlerdir. Örneğin mebnî olan bir isme zarf izâfe edilirse, bu 'illet zarfın mebnî veya mu'rab olmasını caiz kılar.³⁰İbn Cinnî mücevvez 'illetleri şöyle tanımlamıştır: *"okuması zor olsa da fasih kişinin okuyabileceği yerlerde gelen 'illetlerdir. Örneğin; عُصْفُور kelimesinin vâv'ı makabli meksur olduğunda yâ harfine dönüşür عُصْفُور ve عَصَافِير gibi. Zorluk olmasına rağmen ve "عُصْفُور" ve "عَصَافِير" de diyebilirsin. Aynı şekilde مِرْآة ve مِرْآة diyebildiğin gibi, biraz kendini zorlayıp aslına da döndürebilirsin مِرْآة ve مِرْآة olarak da okuyabilirsin".*³¹

2. 3. Mühmel 'İlletler

Ma'lûl'ünde herhangi bir etkisi olmayan mûcib 'illetlere denilir. Bu etkiyi engelleyen ya sonradan ortaya çıkmış bir mani oluşmuş veya ma'lûl hazf edilmiş olabilir. Birincisine örnek: *"إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ"* "Müminler ancak kardeşlerler"(el-Hucurât49/10) ayette görüldüğü gibi ن' den sonra gelen و onu amelden alıkoymuştur. İkincisine örnek ise: *"مَا كَانَ أَصْحَابُ النَّهْلِ أَكْثَرَ"* "Nahiv dersleri çok keyiflidir." görüldüğü gibi taaccüp üslubunda ك zaid olarak gelmiş ismi ve haberi olmadığından ك 'nin ameli ilga edilmiştir.³²

2. 4. İ'tibâtî (keyfî-öylesine) 'İlletler

Ma'lûl'ün var olup onu icab,(gerektirecek) veya ihmal edecek herhangi bir 'illetin bulunmamasıdır.³³Zemahşerî(ö. 538/1144) terhîm'i tanımlarken bu 'illetten bahseder; *"Terhîm, i'tibâtî(keyfî) olarak ismin sonunu hazf etmektir".*³⁴şeklinde tanımlamıştır. İbn Yâiş'de Zemahşerî'nin ibaresini şöyle açıklamış: *"Yani ismin sonunun hazf edilmesi herhangi bir 'illetten dolayı değil bir nevi ismi hafifletmek için hazf edilmiştir".*³⁵der.

Genel olarak nahivciler i'tibâtî 'illetlerin olduğunu kabul etmemişler. Eserlerine baktığımızda da çoğunluğun bu 'illetleri ele almadığını görüyoruz. Çünkü

²⁸İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1:164-165.

²⁹Zeccâcî, *el-İzâh*, 64.

³⁰Muleh, *Nazariyyetu't-ta'îl*, 108.

³¹İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1:145.

³²Muleh, *Nazariyyetu't-ta'îl*, 109.

³³Muleh, *Nazariyyetu't-ta'îl*, 109.

³⁴Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal fî ilmi'l-arabiyye*, (Amman: Dâru Âmmâr, 1425/ 2004), 69.

³⁵Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yâiş b. Alî b. Yâiş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu'l-mufaşşal*, (Kahire: İdâretu't-Tibâati'l-Muniriyye, 1429/2008), 2: 21.

olduğunu savunmuştur.⁴³ Örneğin İbn Malik, şaz ve şiiir zarureti ile ilgili 'illetleri, ma'lûl'e hasredilmeleri sebebiyle bunları da kasır 'illetler olarak değerlendirmiştir.⁴⁴ el-Enbârî, İbn Cinnî'nin aksine, kasır'a 'illetlerin müteaddî 'illetler seviyesinde olduğunu ve münasib yani kendisine binâen hükmün konulabileceğini ve sahih olmasının şartı müteaddî olması gerekmediğini önemli olan ma'lûl'üyle uyum ve uygunluk sağlamasıdır⁴⁵ demiştir.

Yukarda bahsettiğimiz nahivciler arasındaki ihtilaf, aslında fıkıhçılar arasındaki ihtilafı kaynaklandığını söyleyebiliriz. İbn Cinnî'nin "*'illetin müteaddî olmasının şart koşması*" Hanefilerin "*'illet ile kıyas yapabilmeyen şartı 'illetin müteaddî olmasıdır*"⁴⁶ kaidesine göre hareket ettiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde el-Enbârî'nin "*'illetin sahih olabilmesinin şartı müteaddî olması gerekmez*" sözü, Şafiilerin "*'illet ile kıyas yapabilmeyen şartı, ma'lûl ile uyumlu ve münasib olmasıdır*"⁴⁷ kaidesine göre söylendiği açıktır.

4. Lafız ve Mana Açısından 'İlletler

Nahivdeki lafız ve mana problemi, en zor ve karışık problemlerden birisi sayılır. Bu sorunun çözülebilmesi için lafız ve mana'nın Arapçadaki teorisini açığa kavuşturmak için müstakil ve geniş bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Genel olarak lafız ve mana'nın 'illetle alakalı kısmına göre 'illetleri üç kısma ayırabiliriz.⁴⁸

4. 1. Lafzî – Manevî 'İlletler

Lafız ve mana yönünden yapılan ta'lîl, ta'lîlin en yüksek seviyesi kabul edilir. Çünkü 'illetlendirme iki açıdan olduğundan kuvvetlenmiş olur. İbn Yaîş üve türevlerinin amelini iki yönden 'illetlendirmiş; Birinci değerlendirme lafız yönünden, ikincisi ise mana yönünden yapmıştır. Lafız ve mana yönünden ta'lîlini şöyle yapar; "*lafız cihetinden ü mazî fiiller gibi fetha üzere mebnîdir. Mana cihetinden ise üve türevleri harfler gibi sürekli isimlere ihtiyaç duydukları için mebnîdirler*"⁴⁹ demiştir.

4. 2. Lafzî 'İlletler

Araştırmalara göre nahivde en yaygın 'illetler lafzî 'illetlerdir. Sîbeveyhi *el-Kitab*'ta konu ile alakalı özel bir bab ayırmıştır: "*Lafızda fiile amel verip manada amel vermeme babı*"⁵⁰ olarak konuya değinmiştir. Radî el-el-Esterâbâdî, Arap kelamında lafz'a verilen önem, manaya verilen önemden daha fazladır.⁵¹ Örnek

43 İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1: 169.

44 Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî el-Ceyyânî, *Şerhu't-teshîl*, (Kahire: Dâru Hecer, 1429/2008), 1: 124-125.

45 Süyutî, *el-İktirâh*, 285-286.

46 Vehbe Ez-Zühaylî, *Usulü'l-fıkhi'l-islamî*, (Suriye: Daru'l-Fikr, 1406/1986), 1: 657.

47 Zühaylî, *Usulü'l-fıkhi'l-islamî*, 1: 658.

48 Muleh, *Nazariyyetu't-ta'lîl*, 112.

49 İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufassal*, 8: 54.

50 Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, (Kahire:nşr. Mektebetu'l-Hancî, thk. Muhammed Hârûn, 1408/1988), 1: 211.

51 Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen Radî el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî), *Şerhu'r-radî li kâ-fiyeti ibni'l-hâcib*, (el-Memleketu'l-Arabiyye's-Suudiyye: el-İdâretu'l-Âmme li's-Sekâfeti ve'n-Neşr, 1416/1996), 2: 76.

olarak كـ ve türevlerine amel verme 'illeti, lafız olarak fiile benzemeleridir.⁵² Bir dil bilgini olan Kāfiyecī(ö. 879/1474) de zaid cer harflerine amel vermenin 'illeti, cer harfine şekil olarak benzemeleridir⁵³ demiştir.

İbn Ebü'r-Rebī'(ö. 688/1289); "Araştırmalar gösteriyorki Arapça da lafzı dikkate alma manayı dikkate almaktan daha fazladır".⁵⁴Süyütī, "Bir yerde mana veya lafza hamletme aynı seviyedeysen, lafza hamletme daha evladır. Çünkü lafız, açık ve göz önünde bulunandır. Mana ise gizli olup konuşanın niyetine göredir. Ayrıca lafız, manadan önce gelir çünkü ilk duyulan lafız oluyor manası daha sonra anlaşılıyor".⁵⁵ Lafza hamledilebildiği halde manaya hamletmek var olan bir şeyi bırakıp bir şeyin ardına düşmek gibi olur demişlerdir.⁵⁶

4. 3. Manevī 'İlletler

Mana, nahivde kelimenin i'rābını etkileyen ve cümledeki yerini belirleyen bir karinedir. Ferrā'nın "Mansüb bir fiil'e الفاء، الواو، الveya أو ile başka bir fiil atıf edilirse ve önceki fiilin manasındaysa atıf yapılır ve aynı i'rāb'ı alırlar. Eğer önceki fiilin manası yoksa yeni bir fiil olarak değerlendirilir ve merfū' yapılır"⁵⁷sözü mana 'illetine örnek olarak verilebilir: Yukarda bahsettiğimiz edatlardan sonra muzari' fiilin mansüb olmasını gerektiren şeyin mana olduğunu görüyoruz. ⁵⁸ Şelubin(ö.562/1167) nahivdeki bedel'in lafza değil mana'ya hamledildiğini söylemiştir.⁵⁹

Genel olarak nahivciler Arapçanın kuralına ters düşen terkipleri mana ile 'illetlendirmişlerdir. Örneğin Araplardan birinin şöyle dediği rivayet edilir: كِتَابِي "Ona mektubum ulaştı fakat onu küçük gördü" Bu kişiye şöyle denilmiş nasıl olur da "جاءته كِتَابِي" diyorsun müzekker olduğu halde fiile tenis alameti eklemiş oluyorsun? Arap şöyle cevap vermiş; "صَحِيفَةٌ" "كِتَابِي" anlamında değildir? İbn Cinnī, Arabın manayı dikkate alarak ta'lil yaptığını ve ta'lil yapma metotlarında deneyimli nahivcilerin de ilk önce ta'lil yapıp daha sonra ta'lillerine delil getiriyorlardı.⁶⁰

5. 'İllet Bulma Yöntemleri (Mesāliku'l-'İlle)

Nahivciler mesāliku'l-'ille kavramı ile kastettikleri, 'illet olarak gösterdikleri şeyleri kolaylaştırmak ve sağlamlığını pekiştirmektir. Nahivcilerin çoğunluğuna göre 'illetin ortaya çıkması aşağıdaki yöntemlerden biriyle gerçekleşebilir.⁶¹

52 İbn Yaış, *Şerhu'l-mufassal*, 2: 89-90.

53 Kāfiyecī, Muhammed b. Süleyman Sa' d b. Mesūd b. Muhyeddīn er-Rūmī el-Hanefī el-Kāfiyecī, *Şerhu'l-i'rāb 'an kavā'id-i'l-i'rāb* (Dimaşk: nşr. Fahreddin Kabāve, 1408/1988), 58.

54 Süyütī, *el-Eşbāh ve'n-nezāir fi'n-nahv*, (Dimaşk: Dāru'l-Beyrutī, 1405/1985), 2: 115.

55 Süyütī, *el-Eşbāh ve'n-Nezāir*, 2: 115.

56 Muleh, *Nazariyyetu't-Ta'lil*, 115.

57 Yahyā b. Ziyād Ebū Zekeriyā Yahyā b. Ziyād b. Abdillāh el-Absī el-Ferrā', *Me'āni'l-kur'ān*, (Mısır: Dāru'l-Mısriyye li't-Te'lifi ve't-Tercemeti, trs.), 2: 68.

58 Ukberī, *el-Lubāb*, 2: 40-43.

59 Ebü 'Ali, Omer b. Muhammed b. 'Omer el-Ezdi işbili eş-Şelubin, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-cezüliyyeti'l-kebīr*, (Riyad: nşr. Mektebetu'r-Rüşd, 1412/1993), 3: 997.

60 İbn Cinnī, *el-Hasā'is*, 1: 250.

61 Süyütī, *el-İktirāh*, 310.

5. 1. İcmā'

Bir hükmün 'ileti hakkında hiçbir farklı görüşün bulunmadığı ve Arapların o hükmün 'ileti üzerinde görüş birliğine varmalarındır. Örneğin Maksūr isimde hareketlerin takdīri olmasının 'ileti taazzūr(imkânsızlık), mankūs ismin 'ileti ise istiskāl(ağır gelme) olması üzerinde İcmā' etmeleri gibi.⁶²

5. 2. Nass

'İllet hakkında Arapçada bir nass'ın bulunması veya Arap birinin bunu ifade etmesi. Bu ifade şekilleri Arap keliminde çok fazladır. Onlardan bir örnek verecek olursak; Ebū 'Amr, Yemenli bir adamın "جَاءَتْهُ كِتَابِي فَأَحْتَقَرَهَا" "Ona mektubum ulaştı fakat onu küçümsedi" Bu kişiye şöyle denilmiş nasıl olur da "جَاءَتْهُ كِتَابِي" diyorsun müzekker olduğu halde fiile te'nis alamenti eklemiş oluyorsun? Arap şöyle cevap vermiş; "صَحِيفَةٌ" "كِتَابِي" değil midir? Görüldüğü gibi nass, örnekteki fiilin, müennes olmasının 'ileti için kaynak olmuştur. Süyütî bu örnek hakkında şöyle bir yorumda bulunmuş; "Görüldüğü gibi bu kaba olan A'rabî kendince bir yorum yapmış ve yorumunu 'illetlendirmiştir".⁶³Süyütî'den önce de İbn Cinnî A'rabînin bu sözünü değerlendirmiş ve şöyle bir açıklamada bulunmuştu: "Ebū 'Amr ve tabakası- onlar ki Arap kelamını araştıran, tetkik eden, kıyas yapan ve kelimelerde değişik tasarruflar da bulunan bir tabakaydı-bu şekilde bir A'rabînin sözünü duyup herhangi bir 'illetlendirme yapmayacaklarını mı zannediyorsun? Hayır! Onlar da Arapların nasslarını bulup kendilerine kaynak yapıp 'illetlendirme yapıyorlardı".⁶⁴

5. 3. İmā

'İlletin fonksiyonunu açık bir şekilde değil de işaret ile belirtilmesi. Rivayet edildiğine göre bir grup Arap, Peygamberimizin yanına gelmiş. Peygamberimiz onlara soruyor: "Siz kimsiniz?" Onlar da: "مَنْ بَنُو عَيَّانَ" "Biz Gayyān oğullarıyız" dediler. Hz. Peygamber de: "بَلْ أَنْتُمْ بَنُو رَشْدَانَ" "Siz Reşdān oğullarısınız" dedi. Tabii ki Hz. Peygamber'in amacı "Gayyān" kelimesindeki kötülük çağrıştıran kelimeyi "Reşdān" iyilik çağrıştıran kelimeyle değiştirmektir. Ayrıca İbn Cinnî'ye göre Hz. Peygamber'in bu mananın dışında, Arapların kullandığı kelimedeki elif ve nūn'un "Reşdān" kelimesindeki gibi zāid olduğunu bizzat ifade etmese de ima etmiş oldukları söyler.⁶⁵

5. 4. Sebr ve taksim

Muhtemel bütün yönler zikredilir daha sonra uygun olanlar bırakılır geri kalanlar terk edilir. Gramerciler bu denemenin iki yol ile yapılacağını belirtmişlerdir:⁶⁶

a) O yollardan birincisi, nahiv hükmüyle bağlantılı olabilecek ihtimalleri zikretmek, daha sonra kendisinin de iddia ettiği bütün ihtimalleri iptal etmektir. Buna örnek olarak şunu verebiliriz: لَكِنَّ'nin haberine lam harfi gelebileceğini farz etsek, bu lam harfi; ya tekit lam'ı olur veya kasem lam'ı olur.

62 Ali Ebu'l-Mekārim, Usūlu't-tefkīri'n-nahvī, Kahire: 1428/2007, 198.

63 Süyütî, el-İktirāh, 311.

64 İbn Cinnî, el-Hasā'is, 1: 249.

65 İbn Cinnî, el-Hasā'is, 1: 250-251.

66 Ebu'l-Mekārim, Usūlu't-tefkīri'n-nahvī, 199 ; Süyütî, el-İktirāh, 315.

Tekit lam-ı olması olanaksız çünkü لکن 'de tekit manası olmadığından aralarında uyum sağlanmış olmaz. Fakat lam'ın إن 'nin haberiyle gelmesi uyumluluk açısından uygun olur çünkü ikisinde de tekit manası vardır.⁶⁷ لکن 'nin haberine gelebilecek lam'ın kase lam'ı olması da mümkün değildir. Çünkü لکن kase lam'ın cevabında gelmesi kelam onunla tamamlanmaz. Fakat إن ile geldiğinde kelam onunla tamamlanır ve anlamlı bir mana ifade eder. Tekit ve kase lam'ı olamayacağına göre لکن 'nin haberinde lam'ın gelmesi caiz değildir. Bu şekilde bütün ihtimaller iptal edilmiş oldu.⁶⁸

b) Takib edilecek ikinci yol ise; nahiv hükmüyle bağlantılı bütün ihtimaller zikredilir, daha sonra bir ihtimalin dışında ihtimallerin tamamı iptal edilir. Örnek: "قَامَ الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا" "Zeyd hariç bütün herkes kalktı" bu örnekte mustesna olan زَيْدًا kelimesinin mansüb olması zorunludur. Fakat onu nasb eden şeyin ne olduğu konusunda dört ihtimal zikredilebilir. Öncesinde geçen قام fiiliyle mansüb olmuş olabilir, إِلَّا harfi, إن ve لَن 'dan murekkeb olduğunu farzederek muhaffefe لَن ile mansüb olabilir ve dördüncü ihtimal olan هـ harfini takdir ederek mansüb olmuş olabilir.⁶⁹

İkinci ihtimalden başlamış olursak "قَامَ الْقَوْمُ غَيْرَ زَيْدٍ" örneğinde, yani istisna edatı غير olduğunda müstesnayı لَن nasb etmiştir desek o zaman şöyle dememiz gerekir "قَامَ الْقَوْمُ إِلَّا غَيْرَ زَيْدٍ" bu şekilde cümlede mana açısından anlam bozukluğu oluşur. Üçüncü ihtimalde batıldır, çünkü muhaffefe olan لَن nasb ameli yapamaz. Ayrıca bir harf başka bir harf ile birleştiğinde birleşmeden önceki durumları değişir ve farklı bir hal alırlar. Dördüncü ihtimalde batıl olur çünkü mukadder olan هـ amelden düşer. Dört ihtimalden üç-ü iptal edildiğine göre birinci ihtimal olan müstesnanın öncesinde geçen fiil ile mansüb olduğu görüşü doğru olarak kabul edilecektir.⁷⁰ Görüldüğü üzere sebr ve taksim (deneme ve yanılma yoluyla) de nahivciler tarafından bir 'illet olarak değerlendirilmiştir.

5. 5. Münasebet

Bu 'illet bulma yöntemine الإِخَالَةُ (zannetme) de denilir. Çünkü zikredilen münasebetle 'illetlendirildiği kesin olarak bilinmemekte zannedilmektedir. Fer' olanın asıl olan da bulunan bir 'illet sebebiyle asıl olana tabi kılınması gibi. Nahivciler ref' hususunda naib-i fail'in, isnad 'illeti ile merfū' olan fail'e kıyas edilerek merfū' okunması hükmünü, münasebet 'illetine örnek olarak getirmişlerdir.⁷¹

67 Ebu'l-Mekārim, *Usūlu't-tefkīri'n-nahvī*, 199-200; Süyutī, *el-İktirāh*, 318.

68 Ebu'l-Mekārim, *Usūlu't-tefkīri'n-nahvī*, 200; Süyutī, *el-İktirāh*, 319.

69 Ebu'l-Mekārim, *Usūlu't-tefkīri'n-nahvī*, 200; Süyutī, *el-İktirāh*, 319.

70 Ebu'l-Mekārim, *Usūlu't-tefkīri'n-nahvī*, 200; Süyutī, *el-İktirāh*, 319-320.

71 Ebu'l-Mekārim, *Usūlu't-tefkīri'n-nahvī*, 200; Süyutī, *el-İktirāh*, 323.

5. 6. Müşabehet (Benzerlik)

Hükümdeki benzerlik 'illetinden dolayı fer' olanı, asl'a hamletmektir. Nahivciler, muzari' fiilin i'râb 'illeti isme tam olarak benzerlik sağladığı içindir, kuralını müşabehet 'illetine örnek olarak göstermişlerdir.⁷² el-Enbârî bu örneği üç vecihle güzel bir şekilde açıklamıştır.⁷³ *يَقُومُ* fiili hal ve istikbal manasında kullanılabilir fakat *س* harfini ek yaptığımız da sadece istikbal manasında kullanılır. İsimlerdeki benzer durum *رَجُلٌ* kelimesinde meydana gelir. *رَجُلٌ* kelimesi mana olarak herhangi bir adam manasında kullanılır. Fakat elif-lâm ek'ini getirdiğimizde *الرَّجُلُ* olur. Manası da muayyen belli bir adama delalet eder. İşte bu eksiksiz benzerlikten dolayı muzari' fiil murab olmuş çünkü benzediği şey olan isim de murabtı.⁷⁴

İbtidâ(başlangıç) lam'ı muzari' fiilin başına gelir. Örneğin "إِنَّ زَيْدًا لَيَقُومُ". Bahsettiğimiz lam ismin başına da gelebilmektedir. Örnek "إِنَّ زَيْدًا لَقَائِمٌ", buradaki *لَقَائِمٌ* kelimesi isim olduğundan murabtır. Ona benzeyen ve yerine gelen *يَقُومُ* muzari' fiilide murab olmuştur. Muzari' fiil, isme hareke ve sükunlarda da bir benzerlik sağlamaktadır. Örneğin *ضَارِبٌ* ile aynı vezinde. *ضَارِبٌ* isim olduğundan murab, ona benzeyen *يَضْرِبُ* muzari' fiili de murab olmuştur.⁷⁵

5. 7. Tard (Geçerlilik)

Hiçbir şekilde hükümden geri kalmayan ve onunla adeta yürüyen kaynak ve hükümün her yerde geçerli olmasıdır. Örneğin, Fiilin isnad edildiği kelimenin isnad 'illeti sebebiyle her yerde merfû' olması gibi.⁷⁶

5. 8. İlğâ'u'l-Fârik (Ayrıtedici Özelliğin Kaldırılması)

Fer'in asl'a muhalefet etmediği yöntem veya fer' olan ile asıl olan arasında çok fazla farklılığın olmaması böylece aynı hükümde birleşmelerinin gerekmesidir. Zarf'ın mecrûr'a kıyası gibi. Bunlar arasında ayırt edici bir fark yoktur. Bütün hükümlerde denktirler.⁷⁷

Sonuç

Bütün nahiv ekolleri, 'illet ve ta'lîl prensibi üzerinde durarak her bir nahiv kuralını 'illetlendirmişlerdir. Birçok dilbilimci, bu konu üzerinde çalışma yapmıştır. Ortaya konulan nahiv kitapları, genelde kuralları ortaya koyup bununla ilgili ayrıntıları açıklayarak örneklerle konuyu izah etmektedirler. Bunu yaparken de zaman zaman kuralların ortaya konuş sebeplerinden söz etmişlerdir. Bazı nahiv kitaplarında ise, 'illetler konusu esas alınıp buna göre tasnif edilmişlerdir.

Klasik ve çağdaş dilcilerin 'illet ve ta'lîl konusunda farklı yaklaşımları olmuştur. Bu farklı yaklaşımlar 'illetin kısımları ve 'illet bulma yöntemlerinin

72 Enbârî, *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilaf beyne'n-nahviyyin: el-basriyyîn ve'l-küfiyyîn*, (Beirut: Daru'l-Fikr, 1407/1987), 2: 549.

73 Enbârî, *Luma'u'l-edille*, 108-109.

74 Enbârî, *Luma'u'l-edille*, 108.

75 Enbârî, *Luma'u'l-edille*, 108-109; "a.mlf." *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilaf beyne'n-nahviyyin: el-basriyyîn ve'l-küfiyyîn*, 2: 549-550.

76 Ebu'l-Mekârim, *Usûlu't-tefkîrî'n-nahvî*, 202.

77 Ebu'l-Mekârim, *Usûlu't-tefkîrî'n-nahvî*, 202; Süyutî, *el-İktirâh*, 330-331.

belirlenmesi konusunda da yapıldığını gördük. Nahiv hükmünü esas alanlar 'illeti, mucib ve mucivez olarak ayırmış. Nahiv hükmünün genel olup olmaması şeklinde değerlendirenler de 'illeti; muteaddi ve kāsire olarak ayırmışlardır. Cümleyi lafız ve mana cihetinden değerlendirenler 'illeti, lafzī-manevī, lafzī ve manevī olarak üçe ayırmışlardır. Nahivcilere göre 'illetin ortaya konması; icmā', nass, imā, sebr ve taksim, münasebet, müşabehet, tard ve ilgā'u'l-fārik ile gerçekleşebilir. 'illet bulma yöntemleri (mesāliku'l-'ille) kavramı ile amaçladıkları şey, 'illet olarak belirlediklerini kolaylaştırmak ve sağlamlığını pekiştirmektir.

'İlletin kısımları ve 'illet bulma yöntemleri ile ilgili bu değişik değerlendirmelerin yapılmasının nedeni, nahivcileri farklı ictihad'a sevk eden etkenlerin bulunmasıdır. Örneğin dilbilimcinin akli yeteneği, yaşadığı kültür, mezhep ve dilbilimsel tecrübeleri bu etkenlere örnek olarak verilebilir.

Arap dili gramerinde 'illetin taksimi ve 'illet bulma yöntemleri hakkındaki bu çalışmamız nahivde 'illet olgusunun gerekli, çeşit ve 'illet bulma yöntemleri ile derli toplu bir konu olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Nahivcilerin konuyla alakalı farklı değerlendirmeleri, bize göre Arap dili gramerine bir eksiklik değil bilakis bir zenginlik katmıştır.

Kaynakça

- Ahmed, Derviş. *et-Ta'lilu'l-lugavī 'inde'l-bağdādiyyīn*. Cezair: Camiatu Vehrān, Kulliyetu'l-Adab. 1434/2013.
- Cādu's-Seyd, Def'ullāh Abdullatīf Hāmid. *el-'illetu'n-nahviyye*. Mısır: Mecelletu Cāmiati Kurdefān el-Ādāb ve'd-Dirāsāti'l-İnsaniyye El-Ādedu's-Sālis Yenāyir. 1436/2014.
- Ebu'l-Mekārim, Ali. *Usūlu't-tefkīri'n-nahvī*. Kahire. 1428/2007.
- Enbārī. Ebū'l-Berekāt Kemāleddin Abdurrahman b. Muhammed, el-Enbārī. *el-İnsāf fi mesāilil-hilaf beyne'n-nahviyyin el-basriyyin ve'l-kūfiyyin*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamīd. 1407/1987.
- Enbārī. *Luma'u'l-edille*. Suriye: thk. Sa'īd el-Efgānī. Nşr. Dāru'l-Fikir. 1376/1957.
- Ferrā, Yahyā b. Ziyād Ebū Zekeriyā Yahyā b. Ziyād b. Abdillāh el-Absī el-Ferrā'. *Me'ānī'l-Ḳur'ān*. 3 Cilt. Mısır: Dāru'l-Misriyye li't-Te'lifi ve't-Tercemeti. thk. Ahmed Yūsuf en-Necātī-Muhammed Ālī en-Neccār-Abdulfettāh İsmāil eş-Şelebī. trs.
- İbn Cinnī, Ebu'l-Feth 'Osmān b. Cinnī el-Mevsilī el-Bağdādī. *el-Hasā'is*. 3 Cilt. Kahire: nşr. Daru'l-Kutub'l-Misriyye. thk. Muhammed b. Alī en-Neccār. 1427/2006.
- İbn Malik, Ebū Abdillāh Cemālüddin Muhammed b. Abdillāh b. Mālik et-Tāi el-Endelūsī el-Ceyyānī. *Şerhu't-teshīl*. 4 Cilt. Kahire: Dāru Hecer. thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed el-Mahtūn. 1429/2008.
- İbn Ya'īş, Ebū'l-Bekā Muvaffakuddin Ya'īş b. Alī b. Ya'īş b. Muhammed el-Esedī el-Halebī. *Şerhu'l-mufassal*. 10 Cilt. Kahire: İdāretu't-Tibāati'l-Muniriyye. 1429/2008.
- İbnu's-Serrāc, Ebū Bekr Muhammed b. Sehl, el-Bağdādī. *el-Usūl fi'n-nahv*. 3 Cilt. Beyrut: nşr. Muessesetu'r-Risale. thk. 'Abdulhuseyn el-Fetelī. 1417/1996.
- Kāfiyecī, Muhammed b. Süleyman Sa' d b. Mesūd b. Muhyeddin er-Rūmī el-Hanefī el-Kāfiyecī. *Şerhu'l-i'rāb 'an kavā'idil-i'rāb*. Dimaşk: nşr. Fahreddin Kabāve. 1408/1988.
- Muleh, Hasan Humeys Sa'īd. *Nazariyyetu't-ta'līl fi'n-nahvi'l-'arabī beyne'l-kudemā ve'l-muhdesin*. Amman: Daru'ş-Şuruk. 1421/2000.
- Radī el-Esterābādī, Radiyyüddin Muhammed b. el-Hasen el-Esterābādī el-Garavī es-Semnākī (es-Semnāī) Necmü'l-eimme. *Şerhu'r-radī li kā-fiyeti ibni'l-hācib*. 2 Cilt. el-Memleketu'l-Arabiyeti's-Suudiyye: el-İdāretu'l-Āmme li's-Sekāfeti ve'n-Neşr. thk. Yahyā Beşir Mısıri. 1417/1996.

- Sıbeveyh, Ebū Bişr 'Amr b. Osmān b. Kanber. *el-Kitāb*. 5 Cilt. Kahire: nşr. Mektebetu'l-Hancî. thk. Muhammed Hārūn. 1408/1988.
- Süyütî, 'Abdurrahman Celāleddin. *el-Eşbāh ve'n-nezāir fî'n-nahv*. Dımaşq: Dāru'l-Beyrutî. thk. Abdulhakīm Atiyye. 1405/1985.
- Süyütî, *el-İktirāh fî 'ilmi usūli'n-nahv*. Beyrut: nşr. Dāru'l-Beyrutî. thk. Abdulhakīm Atiyye. 1427/2006.
- Şa'bān, Zekiyüddīn. *İslām Hukuk İlminin Esasları(Usūlü'l-fıkıh)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1423/2012.
- Şelubin, Ebū 'Ali. Omer b. Muhammed b. 'Omer el-Ezdi işbili. *Şerhu'l-mukaddimeti'l-cezüliyyeti'l-kebîr*. 3 Cilt. Riyad: nşr. Mektebetu'r-Rüşd. thk. Türkî b. Sehv b. Nezāl el-Utaybî. 1414/1993.
- Tekin, Ahmet. *İbnu's-Şecerî'nin el-Emâlî Adlı Eserinin Sarf Açısından İncelenmesi*. İlahiyat Yayınları. Ankara: 2019.
- Turgut, Abdulhamit. *Arap Dili Gramerinde Ta'îl* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).
- Ukberî, Ebu'l-Bekā' 'Abdullāh b. el-Huseyn, b. Abdillāh el-Ukberî el-Ezeci el-Bağdādî. *el-Lubāb fî 'ileli'l-binā' ve'l-i'rāb*. 2 Cilt. Beyrut: nşr. Gāzî Muhtār Tuleymāt. 1416/1995.
- Zeccāci, Ebu'l-Kāsim 'Abdurrahmān b. İshāk ez-Zeccāci. *el-İzāh fî 'ileli'n-nahv*. Beyrut: Darū'n Nefais. thk. Māzin el-Mubārek. 1399/1979.
- Zemaşşerî, Ebū'l-Kāsim Mahmūd b. Ömer b. Muhammed el-Hārizmî ez-Zemaşşerî. *el-Mufaşşal fî ilmi'l-arabiyye*. Amman: Dāru Āmmār. thk. Fahr Sālih Kadāre. 1425/2004.
- Zühaylî, Vehbe. *Usulü'l-fıkıh'l-islamî*. Suriye: Daru'l-Fikr. 1406/1986.